

**АНТРОПОМОРФНІ
ЗНАКИ / ОБРАЗИ
НАРОДНОЇ ОРНАМЕНТИКИ:
ЯЗИЧНИЦЬКІ РЕЛІКТИ,
ФОЛЬКЛОРНІ СИМВОЛИ,
МІФОЛОГЕМИ ФЕЙКЛОРУ**

Михайло СЕЛІВАЧОВ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9199-0270>
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри дизайну і технологій Київського
Національного університету культури і мистецтв,
вул. Євгена Коновальця, 36, 01133, Київ, Україна,
e-mail: mik_sel@ukr.net

Актуальність теми полягає в тому, що антропоморфні мотиви в українській орнаментативній відносно рідкісні, досить часто пов'язані з фіто- та зооморфними деталями. Словник елементів і мотивів української орнаментики, складений автором за їх народними назвами, налічує близько 1500 гнізд. Більшість належить до «скевоморфних» мотивів, пов'язаних з рукотворними реаліями — понад 200 гнізд. Майже така ж кількість припадає на частку рослинних зразків, і ще половина — зооморфні мотиви (близько 100). Кількість антропоморфних образів, навіть разом із суміжними міфологічно-фольклорними, трохи більша 60. Вони трапляються в усіх видах мистецтва, насамперед у писанках і вишивці.

Предмет і мета статті — скласти типологію подібних візерунків, застосовуючи метод зіставлення графічних варіантів з їхніми народними номінаціями. Автор обґрунтував виділення вісьмох основних типів із проміжними варіантами. Більшість антропоморфних мотивів мають явно жіночі риси. Зв'язок із зображенням Великої неолітичної богині не викликає сумніву. Зроблено висновок, що антропоморфні мотиви наповнені багатозначним полісемантичним смислом: захист від злих сил, магичне стимулювання родючості, відродження тощо.

Ключові слова: антропоморфність, народний орнамент, образ, символ, знак, міфологема, Україна, берегиня, фольклор, фейклор.

Michael SELIVACHOV
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9199-0270>
Doctor of Arts (hab), Professor,
Head of the Design and Technology Department
in the Kyiv National University of Culture and Arts
36, Evgeni Konovalets str., 01133, Kyiv, Ukraine,
e-mail: mik_sel@ukr.net

ANTHROPOMORPHIC SIGNS / IMAGES
OF FOLK UKRAINIAN ORNAMENT:
PAGAN RELICTS, FOLKLORE SYMBOLS,
MYTHOLOGY OF A FAKELORE

The urgency of the topic is that anthropomorphic motifs in the Ukrainian ornamentation are relatively rare and quite often connected with phito- and zoomorphic details. The dictionary of elements and motifs of Ukrainian ornamentation, compiled by the author according to their folk names, has about 1500 nests. Majority belongs to the «sceuomorphic» motifs, associated with man-made realities — more than 200 nests. Almost the same amount falls on the share of plant patterns, and half the number of zoomorphic motifs (about 100). The number of anthropomorphic images, even together with related mythological-folklore images, is slightly more than 60. They are found in all the kinds of art, primarily in Easter Eggs and embroidery.

The subject and the goal of article is to constitute a typology of such a designs, applying the method of juxtaposition graphical variants with their folk nominations. Author singled out eight basic types (having intermediate variants). Most of the anthropomorphic motifs are with obviously female features. The connection with the image of the Great Neolithic goddess is out of question.

The author concluded, that anthropomorphic motifs are filled with multilayer polysemantic meaning: protection from evil forces, magical stimulation of fertility, procreation etc. Folk ornamentation of Ukrainians has preserved many motifs inherited from primitive specimens, especially since the Neolithic period. But there are no nominations directly derived from the characters of pagan mythology, as well as from the names of demonic beings.

The only exception is the name «Bereginya», brought in the art history literature only since the late 1960s. Undoubtedly, «Bereginya» is a late mythology introduced into a wide speech turnover and even in vogue due to the sweetness of this word. In any case, our field research of the 1970s and 90s, the lexeme «Bereginya» as the name of the ornamental motif, has never been recorded. It is absent in publications devoted to folk ornament of the end of the nineteenth and early twentieth century. However, due to some writer-journalists, adherents of the national romantic, since the 1980s the image of the «Bereginya» not only spreads, but also becomes generally understood, generally accepted and generally acceptable. The original negative semantics of the lexeme, as the denomination of the demonic character, was replaced by a positive: a guardian, who protects her native land. This is a case of transformation folklore notion into «fakelore».

Keywords: anthropomorphism, folk ornament, image, symbol, sign, mythologem, Ukraine, Berehynya, folklore, fakelore.

Вступ. Актуальність теми полягає в тому, що антропоморфні мотиви в українській орнаментіці доволі рідкісні та здебільшого пов'язані з фіто- та зооморфними деталями. Словник елементів і мотивів української орнаментіки, складений нами за їхніми народними назвами, налічує півтори тисячі гнізд [1]. Найширше в ньому представлені скевоморфні мотиви (пов'язані з рукотворними реаліями) — понад 200 гнізд. Майже стільки ж припадає на рослинні візерунки, вдвічі менша кількість зооморфних мотивів (близько 100). Антропоморфні зображення представ-

Іл. 1. Схеми дзеркально-симетричних мотивів (одна вісь симетрії): «баби», «п'яні баби»; вишивка, Полтавщина (Кара-Васильєва, 1983 [3])

Іл. 2. Антропоморфні знаки, контаміновані з рослинними, геральдичними мотивами. Вишивка Середнього Подніпров'я, XIX ст. (З колекції Київського міського музею Імператора Миколая Олександровича, фото початку XX ст.)

лені скромніше. Їхня кількість, навіть разом зі спорідненими міфо-фольклорними образами, — трохи більше 60-ти гнізд. Цікаво, що дослідники XIX ст. майже не приділяли уваги такого роду мотивам українського народного мистецтва, за винятком археологів.

Втім, дуже часто спостерігається контамінація образів, які нас цікавлять, із обрисами рослин або комах. При цьому явно антропоморфні знаки далеко не завжди мають антропоморфну номінацію. І навпаки, іноді відцентрово скомпоновані знаки, схожі на комах, називаються «баби», «гуцулка», «козаки», «ляшки», «хлопці» тощо. Антропоморфні зображення, широко представлені в період енеоліту, менше характерні для орнаментіки епохи бронзи. Наступний етап їх поширення на території України, Білорусі й інших суміжних держав — ранні слов'яни та інші племена VII—VIII ст., а ближче до нашого часу такі мотиви бувають позначені впливом історичних стилів, або ознаками наївного мистецтва [2].

Предмет і мета статті — скласти типологію подібних візерунків, застосовуючи метод зіставлення графічних варіантів з їхніми народними номінаціями. Автор обґрунтував виділення вісьмох основних типів із проміжними варіантами. Більшість антропоморфних мотивів мають явно жіночі риси. Зв'язок із зображенням Великої неолітичної богині не викликає сумніву.

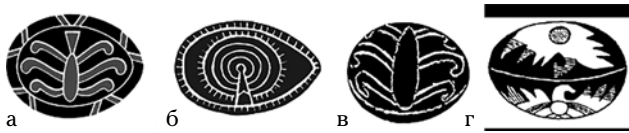
Основна частина. Серед антропоморфних зображень, які трапляються в усіх видах українського народного декоративного мистецтва (насамперед у писанці й вишивці), можна виділити наступні основні типи (що мають проміжні варіанти):

- фігури з зазвичай геометризованим тулубом, голівкою і піднятими верхніми кінцівками, що нагадують зображення асиро-фінікійської богині Таніт-Астарті («баби», «Бджілка», «берегиня», «королева», «ляльки», «молодички», «мухи», «п'яні баби» і т. д. — іл. 1);

- фігури, контаміновані зі зображеннями дерев або квітів, іноді нагадують давньосемітську богиню Ашеру («вазон», «дубові листи», «княгиня», «панни», «панночки» та ін. — іл. 2);

- фігури, схожі на комах і пов'язані з давніми уявленнями про тимчасове перебування душ у цьому втіленні («бджілки», «берегиня», «мушки», «рибка», «стара баба», «терен», «бантички» тощо — іл. 3);

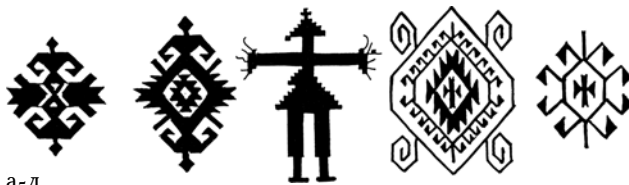
- зображення з голівкою у вигляді закрученої спіралі, при цьому тулуб і кінцівки можуть мати різну конфі-

Іл. 3. Дзеркально-симетричні мотиви, що нагадують комах: а, в) — «стара баба» (писанки Кубані, Біняшевський [4], Онищук [5]); б) «рожі» (писанка Чернігівщини, Литвинова, 1878 [6]); г) «мутлі» (писанка Поділля, Кулжинський [7])

Іл. 4. Зображення з голівкою у вигляді закрученої спіралі на писанках: а), б) «княгиня», «королева» (Поділля; Біняшевський; Онищук); в) «шулька» (Київщина, Онищук); г) «бояри» (Поділля, Онищук), «панни-кучері» (Підляштя, Біняшевський)

Іл. 5. Дзеркально-симетричні зображення з переважно антропо-фітоморфною номінацією: а), б) «козаки» (ткацтво, Волинь); в) «чоловік» (вишивка, Чернігівщина, Литвинова, 1878); г), д) «ляшки», «рачки» «хлопці» (ткацтво, Буковина)

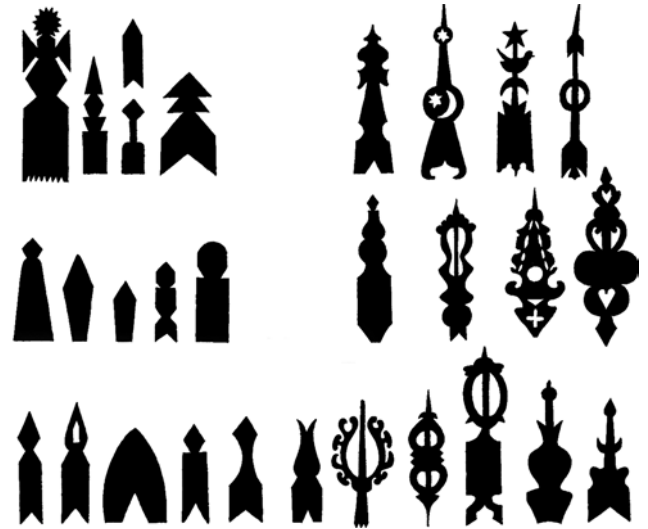
гурацію («княгиня», «королева», «панна» тощо). Такі мотиви поширені переважно у західній Україні (іл. 4);

- дзеркально-симетричні зображення (як правило, дві осі симетрії) з переважно антропо-фітоморфною номінацією, наприклад, «баби», «козаки», «ляшки», «рачки», «хлопці» (іл. 5);

- видовжені знаки, що в давніх культурах мали переважно маскулінну семантику («бубна», «головки», «головката», «перо», «слупочок», «стрілки» тощо — іл. 6);

- схематичні зображення долоні («божа ручка», «долоні», «павучки», «пальці», «пальчики», «персти», «рукавичка» — іл. 7);

- фігури з умовно реалістичним позначенням частин тіла та деталей одягу («барилочко з чоловіком», «дитяча радість», «людина», «сусідка», «хлопець і дівочка...»), іноді зображені в певній ситуації («Благовіщення», «віз з сорокою», «Воскресіння», «коломийки», «полювання», «танець»... — іл. 8).

Іл. 6. Знаки з домінантою видовженості: «захист», «перо», «фігура» (силуетна різьба по дереву, Бессарабія, Одеська обл. Польові замальовки 1980-х рр.)

Іл. 7. Мотиви писанок, осмислені як зображення долоні: а), б) «божа ручка» (Буковина та Поділля, Онищук); в) «крильці» (Прикарпаття, Ласійчук [8]); «коцюбки» (Київщина, В. Щербаківський [9])

Надзвичайною композиційною та технічною складністю вирізняються вирізані з дощок «фігури», що завершують фронти жител південної Бессарабії. Переважно це стилізований узагальнений жіночий силует різної конфігурації, фланкований парами тварин, рептилій, птахів. Опитування показали, що місцеві жителі осмислюють такі зображення не просто як прикраси, але і як апотропеї, аналогічні церковним образам Богоматері (іл. 9).

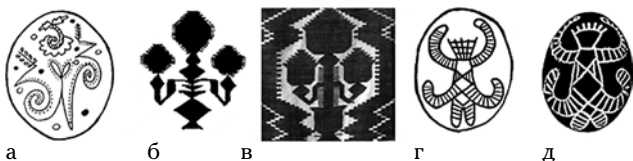
Взагалі більшість антропоморфних образів української орнаментики є з явними жіночими ознаками. Тому їм більше відповідає термін «гінекоморфні». Не викликає сумніву зв'язок їх із образом Великої неолітичної богині, аргументований рядом дослідників, зокрема, М. Гімбутас [10—12], А. Голаном [13], Б. Рибаківим [14—17], Б. Уолкер [18] та ін. Священні образи на зразок «Оранти» і «Знамення», популярні в дохристиянській іконографії, зберігаються в сучасній народній орнаментній творчості. У той

Іл. 8. Умовно-реалістичні антропо-фітоморфні зображення: «полювання» (Прикарпаття, Ласійчук); «людина» (Поділля, Онищук); «баби» (Поділля, витинанка); «людина» і «танець» (Пряшівщина, Онищук)

Іл. 9. Знаки з домінантою антропо-фітоморфних ознак: «захист», «перо», «фігура» (різьблення з дерева, Бессарабія, Одеська обл. та Молдова). Польові замальовки 1980-х рр.

Іл. 10. Мотив «берегиня»: а), г), д) писанки Поділля, Полісся. Біняшевський, 1968; Онищук, 1985; б), в) ткацтво Чернігівщини, в) — «монастирки». Донченко, 1980-ті рр. [27]

же час серед розглянутого кола українських пам'яток відсутні образи типу «Одигітрія», хоча їхні прототи-пи теж відомі в дохристиянському мистецтві.

Відсутність серед номінованих мотивів українського орнаменту багатьох відомих персонажів язичницької міфології (Перун, Даждьбог, Стрибог, Мокош тощо) можна було б пояснити або давніми обмеженнями на поминання таких імен, або церковними заборонами, спрямованими на викорінення пережитків «поклоніння бісам».

Майже всі назви мотивів орнаменту метафоричні. Більшість реалій фізичного світу, з якими асоційовані назви візерунків, мають у народному побуті сакральне / квазісакральне значення. Принаймні, вони поетично осмислені в обрядових діях і традиційних віруваннях, прикметах і ворожіннях, словесному фольклорі. У цьому плані привертають увагу деякі лінійні елементи тканих візерунків, які носять споріднені назви: «байстрючки», «бровки», «дітки», «дитиньки», «жидики», «жидочки», «ляльки», «сирітки» тощо. Все це — вузькі поперечні смуги, на відміну від ширших «лавок», «латок», «парт», «плашок», «стілців» тощо. Здавалося б, остання група номінацій уподібнює широкі смуги масивними дерев'яними предметами, тоді як антропо-фітоморфні назви підкреслюють вузькі пропорції смужок, і те, що вони — менша частина складної цілісності.

Взагалі найменування мотивів орнаменту часто є третинним значенням слова, що походить від його вторинного значення, яке слово набуло в народній термінологічній лексиці. Наприклад, «хлопчик» — деталь дишла або верстата гребенщика [19, т. 4, с. 403], «жабка» — деталь плуга, рала, гончарного круга, ткацького пристосування [20, с. 30; 19, т. 1, с. 469]. У Чернівецькій області «дитинкою» називають планку, за допомогою якої прикріплюють нитки основи до валу ткацького станка.

Однак у селі Шатрище Ямпільського р-ну Сумської обл. цю ж планку називають інакше — «цапочак». І тут збереглася прикмета: коли ткаля закінчувала ткати намотану на вал основу, і, звільнившись від неї, «цапочак» падав, ткаля мала негайно вийти на вулицю. Коли першим назустріч траплявся мужчина, це означало, що у ткалі (або ж у іншої загаданої ткалею вагітної) народиться син. Якщо ж першою зустрілася жінка, це провіщало дочку. Вірогідно, східнополіське вірування може пояснити се-

мантику й етимологію термінологічних лексем із протилежного кінця України.

Висновки. Антропоморфні знаки орнаментики, більш конкретизовані зображення, так само, як і реалії, метафори, поетичні образи, ознаки яких лежать в основі графічного рішення та номінативної осмисленості досліджуваних зображень, наповнені багатозначним полісемантичним змістом. Він зводиться до захисту від злих сил, магічної стимуляції фертильності, оберігання життя, продовження роду. Народна орнаментика українців зберегла безліч мотивів, успадкованих від первісних зразків, особливо починаючи з епохи неоліту. Але в ній відсутні номінації, похідні від персонажів язичницької міфології та від назв демонічних істот.

Єдиний виняток — назва «берегиня». Та й її наводять у мистецтвознавчій літературі тільки починаючи з кінця 1960-х років [4]. Поза сумнівом, «берегиня» — це пізня міфологема, введена в широке мовлення й навіть у моду завдяки милозвучності цього слова. У всякому разі, нашими польовими дослідженнями 1970—1990-х років лексема «берегиня» не зафіксована жодного разу. Відсутня вона й у публікаціях, присвячених народному орнаменту кінця ХІХ — початку ХХ ст., навіть у таких вичерпних, як твори Ф. Волкова [21], О. Косачевої (Олени Пчілки) [22]), М. Кордуби [23]), С. Кулжинського [7]), П. Литвинової [24–25]), В. Шухевича [26]).

Однак з легкої руки ряду письменників-журналістів, adeptів національної романтики, починаючи з 1980-х рр. образ «берегині» розповсюджується, стає загальноприйнятним і загальносприйнятним. Змінилося тлумачення його етимології: від нечіткого давньоруського слова «перегиня» (відображеного в ряді топонімів) — через іменник «берег» до дієслова «берегти». Як апофеоз цієї трансформації — фігура дівчини у національному вбранні з піднесеними вгору руками — центральний образ сучасного Монумента Незалежності на центральній площі Києва, який усе частіше називають «Берегинею». Первинна негативна семантика лексеми, як назви бісівського персонажа, змінилася позитивною: охоронниця, що береже рідну землю.

1. Селівачов Михайло. *Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Передмова академіка М. Поповича. Третє видання, доповнене та виправлене.* Київ: Ант; Фенікс, 2013. 416 с.
2. Коновалова О.В. *Антропоморфні мотиви української народної орнаментики ХІХ—ХХ століть*

- (іконографія, символічний контекст, художні особливості). Автореф. ... канд. мистецтвознавства. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
3. Кара-Васильєва Т.В. *Полтавська народна вишивка.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 191—208.
4. Біняшевський Ераст. *Українські писанки: Альбом.* Київ: Мистецтво, 1968. 96 с.
5. Онищук Одарка. *Символіка української писанки.* Видано автором. Торонто, 1985. 107 с.
6. Литвинова П.Я. *Южно-русский народный орнамент: Вып. 1. Черниговская губ. Глуховской уезд. Узоры вышиванья, тканья и рисованья.* Киев: Типография М.П. Фрица на Б. Владимирской ул., возле пам. св. Ирины соб. дом, 1878. 13 с. 20 листов табл.
7. Кулжинский С.К. *Описание коллекции народных писанок. Вып. I. С альбомом из 33 хромофотографированных и 2 черных таблиц, всего 2219 рис. (Лубенский Музей Е.Н. Скаржинской. Этнографический отдел).* Москва: Т-во Скоропечатни А.А. Левенсон, 1899. 176 с.
8. Ласійчук Василь. *Письмові повідомлення про номіновані мотиви орнаментики Карпатських писанок, 1986 р.*
9. Щербаківський Вадим. *Основні елементи орнаменту українських писанок та їхнє походження. Студія.* Прага: видання Українського історико-філол. товариства в Празі, 1925. 24 с.
10. Gimbutas Marija. *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art.* Philadelphia American Folklore Society, 1958. 148 p.
11. Gimbutas Marija. *The Gods and Goddesses of old Europe 7000—3500 B.C. Myths, Legends and Cult Images.* London, 1973.
12. Gimbutas Marija. *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilisation.* San Francisco: HARPER & ROW, 1989. 388 p.
13. Голан Ариэль. *Миф и символ.* Москва: Русслит, 1993. 375 с.
14. Рыбаков Б.А. *Древние элементы в русском народном творчестве: (Женское божество и всадники). Советская этнография.* 1948. № 1. С. 90—106.
15. Рыбаков Б.А. *Происхождение и семантика ромбического орнамента. Музей народного искусства и художественные промыслы. Вып. V.* Москва: Изобразительное искусство, 1972.
16. Рыбаков Б.А. *Семантика Трипольского орнамета. Тезисы докл. 1-го симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР.* Кишинев, 1964. С. 11—13.
17. Рыбаков Б.А. *Язычество древних славян.* Москва: Наука, 1981. 608 с.
18. Walker Barbara. *The Womans Dictionary of Symbols and Sacred Objects.* San Francisco: Harper Collins, 1988. 564 p.
19. Грінченко Борис. *Словарь української мови. Т. 1—4.* Київ, 1907—1909.
20. Василенко В.И. *Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии.* Харьков, 1902. 80 с.

21. Волков Ф.К. Отличительные черты южнорусской народной орнаментики. *Труды 3-го Археологического съезда в России. Т. 2.* Киев, 1878. С. 317—325.
 22. Косачева О.П. *Украинский народный орнамент. Вышивки, ткани, писанки.* Киев: Тип. С.В.Кульженко, 1876. 18, VI с. 31 табл.
 23. Кордуба Мирон. Писанки на Галицькій Волині. *Матеріали до українсько-руської етнології. Т. 1.* Львів, 1899. С. 169—210, [13] табл.
 24. Литвинова П.Я. *Русские народные узоры. Вып. 1. Малороссийские узоры Черниговской и Полтавской губ.* Киев: Ред. Киев. Изд. народ. календаря, 1877. (2) с., 17 л. цв. ил.
 25. Литвинова П.Я. *Южнорусский народный орнамент. Черниговская губерния (Уезды: Конотопский, Кролевецкий, Новгород-Северский и Стародубский).* Вып. 2. С предисл. проф. Е.К. Редина. Харьков: Паровая типогр. и литогр. М. Зильберг и С-вья. Рыбная ул., дом № 30-й, 1902. 19 с. ил. 20 л. табл.
 26. Шухевич Володимир. *Гуцульщина. Т. 1—4.* Львів: Накладом НТШ, 1899—1904.
 27. Донченко Віра. Письмові повідомлення про номіновані мотиви орнаментики тканина та вишивки історичної Чернігівщини, в основному за матеріалами Сумського художнього музею. 1986 р.
- REFERENCES
- Selivatchov, Michael. (2013). *Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, styles, typology). Third edition, completed and revised.* Kyiv: Ant; Phoenix [in Ukrainian].
- Konovalova, O.V. (2010). *Anthropomorphic motifs of the 19th—20th centuries Ukrainian folk ornamentation (iconography, symbolic context, artistic features). Abstract... Candidate of Art Studies.* Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Kara-Vasilyeva, T.V. (1983). *Poltava folk embroidery* (Рр. 191—208). Kyiv: Scientific Thought [in Ukrainian].
- Binyashevsky, Erast. (1968). *Ukrainian Easter eggs: Album.* Kyiv: Art [in Ukrainian].
- Onishchuk, Odarka. (1985). *Symbolism of the Ukrainian Easter egg.* Published by the author. Toronto [in Ukrainian].
- Litvinova, P.Ya. (1878). *South Russian folk ornament: Issue 1. Chernihiv province. Glukhov county. Patterns of embroidery, cloth and drawing.* Kyiv: Typography of M.P. Fritz [in Russian].
- Kulzhinsky, S.K. (1899). *Description of the folk Easter eggs collection. Issue I. With an album of 33 chromolithographed and 2 black tables, 2219 figures (E.N. Skarzhinska Museum in Lubny. Ethnographic department).* Moscow: Skoropchatnya A.A. Lowenson [in Russian].
- Lasiychuk, Vasyl. (1986). *Written notes about nominated motifs of the Carpathian Easter eggs ornaments* [in Ukrainian].
- Shcherbakivsky, Vadim (1925). *The main elements of the Ukrainian Easter eggs ornamentation and their origin. Studio.* Prague: Ukrainian Historical Philol. Society in Prague [in Ukrainian].
- Gimbutas, Marija. (1958). *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art.* Philadelphia American Folklore Society.
- Gimbutas, Marija. (1973). *The Gods and Goddesses of old Europe 7000—3500 B.C. Myths, Legends and Cult Images.* London.
- Gimbutas, Marija. (1989). *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization.* San Francisco: HARPER & ROW.
- Golan, Ariel. (1993). *Myth and symbol.* Moscow: Russlit [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1948). *Ancient elements in Russian folk art: (Female deity and riders). Soviet ethnography, 1,* 90—106 [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1972). *Origin and semantics of rhombic ornament. Museum of Folk Art and Art Crafts (Vol. V).* Moscow: Fine Arts [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1964). *The Semantics of the Tripoli Ornament. Abstracts. 1st Symposium on Archeology and Ethnography of the Southwestern USSR* (Рр. 11—13). Chisinau [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1981). *Paganism of the ancient Slavs.* Moscow: Science [in Russian].
- Walker, Barbara. (1988). *The Womans Dictionary of Symbols and Sacred Objects.* San Francisco: Harper Collins.
- Grinchenko, Boris (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian Language* (Vols. 1—4). Kyiv [in Ukrainian and Russian].
- Vasilenko, V.I. (1902). *Experience of a folk technical terminology dictionary in Poltava province.* Kharkov [in Russian].
- Volkov, F.K. (1878). *Distinctive features of South Russian folk ornamentation. Proceedings of the 3rd Archaeological Congress in Russia* (Vol. 2, pp. 317—325). Kyiv [in Russian].
- Kosacheva, O.P. (1876). *Ukrainian folk ornament. Embroidery, Fabrics, Easter eggs.* Kyiv: S. Kulzhenko [in Russian].
- Cordouba, Miron (1899). *Easter eggs in the Halician Volyn region. Materials on Ukrainian-Russian Ethnology* (Vol. 1, pp. 169—210). Lviv [in Ukrainian].
- Litvinova, P.Ya. (1877). *Russian folk patterns. Issue 1. Little Russian patterns of Chernihiv and Poltava provinces.* Kyiv: Ed. Kyiv. people. Calendar [in Russian].
- Litvinova, P.Ya. (1902). *South Russian folk ornament. Chernihiv province (Counties: Konotop, Krolevets, Novgorod-Seversky and Starodub, vol. 2).* Kharkov: M. Silberg and Sons [in Russian].
- Shukhevych, Volodymyr (1899—1904). *Hutsulshchyna* (Vol. 1—4). Lviv: Published by the Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Donchenko, Vira (1986). *Written notes about nominated motifs of the weaving and embroidery ornamentation in the historical Chernihiv region, mainly based on the materials of the Sumy Art Museum* [in Ukrainian].